

Kooperatinės bankininkystės sektorius Lietuvoje 1918–1940 m.

Irena Čepienė

Docentė socialinių mokslų daktarė
Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedra
Saulėtekio al. 9, 2040 Vilnius
tel. (370-2) 76 94 83

Vladas Terleckas

Docentas socialinių mokslų daktaras
Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedra
Saulėtekio al. 9, 2040 Vilnius
tel. (370-2) 76 94 83

Straipsnio tikslas – remiantis pirminiais šaltiniais sistemškai ištirti Lietuvos kooperatinę bankininkystę, nustatyti jos ribas, sandarą, patikslinti kredito kooperacijos sampratą ir vaidmenį, rekonstruoti kooperatinių kredito įmonių organizaciją ir veiklos pagrindus. Tarpukario Lietuvoje domėtasi tik vienu kooperatinės bankininkystės segmentu – smulkaus kredito draugijomis. Apie jų veiklą iki 1925 m. rašė M. Ragevičius, P. Šalčius, D. Trimakas. Šį klausimą bendrais bruožais P. Šalčius apžvelgė ir vadovėlyje „Kooperacija“ (Kaunas, 1931). Be to, apie smulkaus kredito draugijas, veiklą ir problemas daug rašė tuometinė spauda, ypač kooperatinių leistoji. Apie jas 1994–1995 m. V. Terleckas paskelbė („Aljans“) platų tęstinį straipsnį. Kiti kooperatinės bankininkystės sektoriaus segmentai ir jo visuma iki šiol neiširta.

1. Kooperatinės bankininkystės samprata ir sandara

Tarpukario šios srities darbuose nepavyko rasti sąvokos „kooperatinė bankininkystė“. Tų laikų oficialiuose leidiniuose ir įvairiose publikacijose prigiję terminai „kredito kooperacija“, „kredito kooperatyvai“, buvo tapatinami vien su smulkaus kredito draugijomis. Tik nuo ketvirtojo dešimtmečio pabaigos oficialiuose leidiniuose prie kredito kooperatyvų pradėtos priskirti ir tarnautojų taupomosios skolinamosios kasos. Tačiau kredito kooperatyvais nebuvo laikomos savitarpio kredito draugijos ir karininkų taupomosios skolinamosios kasos. Taigi kooperatinės bankininkys-

tės samprata instituciniu požiūriu, kartu ir jos vaidmuo buvo susiaurinti. Mūsų nuomone, instituciniu požiūriu kooperatinės bankininkystės sektorių sudarė kooperatiniai bankai ir kredito kooperatyvai, prie kurių priskirtinos smulkaus kredito draugijos, savitarpio kredito draugijos, taupomosios skolinamosios kasos. Visos jos organizuotos turint tikslą skatinti savitarpio kreditavimą, pajų pagrindais, tvarkėsi pagal demokratinį principą „balsuoja ne pajus, bet narys“, jos nesiekė maksimuoti pelno ir atitiko P. Šalčiaus pateiktą kooperatyvo sampratą. P. Šalčiaus teigimu, kooperatyvas – verslamonė, užimanti „vidurinę vietą tarp privatinų verslamonų su jų grynų pajamų siekimu iš pašalinės klientūros ir vie-

šų verslamonių, siekiančių visuomenės gero-
vės privaloma jų organizacija“ [12, p. 246].

Daugiausia kritikos gali sulaukti mūsų nu-
sistatymas kredito kooperatyvais laikyti savi-
tarpio kredito draugijas dėl tos aplinkybės, kad
jas steigė ir jų nariais buvo turtingesni verslini-
ninkai (dažniausia pirkliai), o jų veikla buvo
reguliuojama ne kooperacijos įstatymu. Tai –
tiesa, bet ji politizuota. Tarpukario spaudoje
vyravo neigiamas požiūris į pirklių luomą, to-
dėl net siūlyta juos šalinti iš smulkaus kredito
draugijų. Esame įsitikinę, kad (ne) priskyrimo
kooperatinei bendrovei požymiu negali būti jos
narių turtinė padėtis. Įmonių, bendrovių kla-
sifikavimo kriterijais laikytini pirmiau išvardy-
tieji. Juos atitiko ir savitarpio kredito draugi-
jos. Klasifikavimo problema kyla ir dėl taupo-
mųjų skolinamųjų kasų. Daugelis tarnautojų
ir visos karininkų kasos neatitiko vieno nemi-
nėto kriterijaus (principo) – savanoriškumo.
Tačiau, kaip minėjome, oficialioji statistika tar-
nautojų kasas buvo pradėjusi laikyti koopera-
tyvais. Manytina, kad pasielgta teisingai, kad
šis principas nepervertinamas. Karininkų tau-
pomųjų skolinamųjų kasų nelaikant koopera-
tyvais pasielgta nenuosekliai, tikriausia dėl jų
uždarumo ir nenoro viešinti netiesioginių duo-
menų apie karinius junginius.

2. Kooperatiniai bankai

Prie kooperatinių bankų buvo priskiriami visi
bankai, kurie atliko kredito kooperacijos finan-
sinių, idėjinių, metodinių centrų funkcijas, ne-
paisant jų nuosavybės ir organizavimo formų.
Per tarpukario 20-metį šių bankų skaičius ir
juridinis statusas keitėsi. Įvairiu laiku minėtas
funkcijas atliko Centralinis ūkininkų, Centra-
linis žydų, Kooperacijos ir Raifeiseno bankai.
Centralinis ūkininkų ir Kooperacijos bankai

įsteigti pajų pagrindais kaip kooperatyvų (dau-
giausia – smulkaus kredito draugijų) sąjungos.
Jie įsteigti konkuravusių tarp savęs Ūkininkų
sąjungos ir Valstiečių liaudininkų partijos va-
dovų iniciatyva. P. Šalčius tokių bankų reika-
lingumą vaizdžiai apibūdino šitaip: „Koopera-
cijos bankas įveda kooperatyvus į šalies eko-
nominio gyvenimo viršūnę ir yra viso koope-
racijos judėjimo vainikas: jame koncentruojas
visos kooperatyvų piniginės lėšos, jame kon-
centruojas visi stambesni prekių užsakymai.“
[7, p. 4]

Centralinis žydų ir Raifeiseno bankai buvo
akcinės bendrovės. Centralinio žydų banko ak-
cijos iki 1926 m. daugiausia priklausė žydų
liaudies bankams. 1925 m. pabaigoje Centra-
linis žydų bankas išgyveno finansinius sunku-
mus. Dėl to 1926-aisiais jis reorganizuotas ir
faktiškai pateko į pasaulinių žydų organizaci-
jų bei užsienio bankų rankas. Nuo tada jis nu-
stojo buvęs žydų liaudies bankų finansiniu cen-
tru, tarp jo klientų ėmė dominuoti privatūs ver-
slininkai. Žydų liaudies bankų centro funkcijų
ėmėsi jų sąjunga (įkurta 1920 m.). Nuo
1927 m. žydų liaudies bankai iš kasmetinių
įmokų (10 proc. pelno) ėmė sudarinėti sąjun-
gos paskolų fondą, iš kurio buvo teikiamos pa-
skolos likvidumo problemų turėjusiems na-
riams. Taip pat sąjunga teikė nariams juridi-
nes konsultacijas, aprūpindavo apskaitos do-
kumentais, kontroliavo veiklą, leido spaudą,
atliko ekonominius tyrimus.

Raifeiseno bankas (Reiffeissenbank A. G.)
finansiskai ir organizaciškai rėmė Klaipėdos
krašto vokiečių kaimo kredito kooperatyvus.
Jį 1923 m. įsteigė analogiško pavadinimo Ryt-
prūsių bankas, veikęs Klaipėdos krašte iki Pir-
mojo pasaulinio karo. Trečdalis Klaipėdos Rai-
feiseno banko akcijų priklausė Karaliaučiaus
Raifeiseno sąjungai, o likusios – krašto Rai-

feiseno draugijoms (vereinams). Bankas buvo glaudžiai susijęs su Vokietijos atitinkamomis kooperacijos organizacijomis, stipriai finansiškai jų remiamas ir kartu su draugijomis sudarė vieningą ir įtakingą žemės ūkio ekonominę sistemą, kuri daug prisidėjo prie krašto suvokietinimo, nacifikavimo. Nuo 1934 m. išgyveno finansinių sunkumų, dėl kurių 1938 m. susijungė su vietiniu Landschaftsbanku.

Pažymėtina, kad kooperatiniai bankai (išskyrus Raifeiseno banką) turėjo nedidelį nuosavą kapitalą, disponavo nedideliu turtu ir pagal šiuos bei kitus rodiklius nusileido privatiems bankams. Antai 1929 m. pradžioje Kooperacijos ir Centralinio ūkininkų bankų balansų suma nesiekė net 10 proc. suvestinio komercinių bankų balanso. Abu jie buvo aiškūs bankininkystės autsaideriai.

Centralinio ūkininkų ir Kooperacijos bankų finansinę įtaką kredito rinkoje dirbtinai silpnino partinis užsiansažavimas ir jo nulemta nereikalinga, dažnai nesveika konkurencija. 1929 m. valdžiai spaudžiant prasidėjo šių bankų vadovų pasitarimai dėl susijungimo. Nevaisingas derybas nutraukė Centralinio banko bankrotas 1930 m. Dėl narių finansinio nepajėgumo nesėkmingai baigėsi Kooperacijos banko pastangos persitvarkyti į akcinį banką. Pagaliau 1933 m. liepos 1 d. Kooperacijos bankas valdžios pastangomis pertvarkytas į akcinį, jo kapitalas padidinamas nuo 0,5 mln. iki 3 mln. litų. Kadangi visą kapitalo prieaugį įmokėjo vyriausybė, Kooperacijos bankas pateko jos kontrolėn. Po reorganizacijos bankas gavo teisę kredituoti (sunkesnėmis sąlygomis) privačią klientūrą. Reorganizavus šį banką, Lietuvoje nebeliko nė vieno kooperatinio banko (nuosavybės, organizavimo požiūriu). Kooperacijos bankas po 1933 m. gali būti priskirtas prie kooperatinių bankų sąlygiškai, pagal tai,

kad jis ir toliau daugiausia kreditavo kooperatyvus. Neabejotina, kad Kooperacijos banko reorganizavimu ir jo perėmimu vyriausybės žinion siekta sustiprinti kooperacijos kontrolę ir susilpninti opozicinių partijų įtaką joje. Kita vertus, dėl padidėjusio kapitalo banko veikla įgavo daug didesnę dinamizmą, jam tapus vienišiu visų kaimo smulkaus kredito draugijų (išskyrus Klaipėdos kraštą) finansiniu centru, sutelkus jame draugijoms valstybinių bankų ir žinybų suteiktas paskolas, suvienodė jų kreditavimo sąlygas, palengvėjo ir pagerėjo laisvųjų pinigų vadyba. Viešojo atsiskaitymo įstaigų ir įmonių inspekcijai perėmus iš Kooperacijos banko smulkaus kredito draugijų revizavimą, tarnautojų mokymą, jis galėjo atsidėti vien banko operacijoms. Dėl minėtų priežasčių 1934–1939 m. Kooperacijos banko balansas padidėjo nuo 10,7 mln. iki 20,9 mln. litų [4, p. 312, 319]. Svarbiausia, kad jo operacijos plėtėsi daug sparčiau negu daugelio kitų bankų, jis nepatyrė nuosmukio ūkio krizės metais. Todėl banko pozicijos tarp komercinių bankų sustiprėjo, pagal operacijų mastą jis tapo trečiuoju banku.

Apskritai kooperatiniai bankai buvo pagrindiniai smulkaus kredito draugijų kreditoriai, padėję joms plėsti narių kreditavimą ir finansiškai stiprėti. Ypač bankų (ne tik kooperatinių) paskolas buvo gyvybiškai svarbios draugijoms pirmaisiais gyvavimo metais. Pakanka pasakyti, kad 1925 m. bankų paskolas sudarė net 52 proc. visų draugijų turėtų kredito išteklių. Nors vėliau, padidėjęs draugijų nuosaviems kapitalams ir padaugėjęs indėlių, jų priklausomumas nuo bankų paskolų susilpnėjo, bet ir ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje jos buvo antras pagal svarbą kredito išteklių šaltinis. Draugijos jomis pasinaudodamos, suteikdavo kas 3–4 paskolą. 1939 m. Koopera-

cijos bankas kreditavo 201 smulkaus kredito draugiją; paskolinta 14,8 mln. litų. 1938 m. gruodžio 31 d. Kooperacijos banko suteiktos draugijoms paskolos sudarė arti 64 proc. jų skolų bankams.

3. Kredito kooperatyvai

3.1. Smulkaus kredito draugijos

Tai daugiausia smulkių gamintojų savitarpio kreditavimo susivienijimai. Jų nariais galėjo būti fiziniai ir juridiniai asmenys (įvairių rūšių kooperatyvai). Į draugijas buvo priimami tik pilnamečiai gyventojai, kurių teisės teismo nebuvo apribotos. Pagal pavyzdinius įstatus nariai privalėjo turėti ūkį, verslą, tačiau faktiškai į draugijas buvo priimami mokytojai, kunigai, gydytojai, neturėję ūkių, nekilnojamojo turto. Stojantys į draugiją turėjo sumokėti 10 Lt pajų ir prisiimti atsakomybę už jos įsipareigojimus, du kartus didesnę negu leistas kreditas. Draugijos iš pradžių vadinosi įvairiai: smulkaus kredito bankais, liaudies bankais, žydų liaudies bankais, taupymo ir kredito draugijomis ir t. t. 1925 m. pareikalauta pavadinimus pakeisti, vadintis smulkaus kredito draugijomis. Pamažu šis reikalavimas įvykdytas, tik kažkodėl išliko nepakeisti žydų draugijų pavadinimai.

Draugijoms leista priiminėti indėlius (ir iš ne narių), kredituoti narius, atlikti tarpininkavimo (komiso) operacijas. Suteiktų paskolų paskirtis buvo padėti nariams „daryti ūkiškas apyvartas ir pagerinimus“, t. y. gamybinę, o ne vartojamoji. Skolininkai turėdavo įsipareigoti paskolas panaudoti pagal paskirtį ir jų grąžinimą užtikrinti turto įkeitimu, laidavimais. Paskolų terminai buvo tokie: ūkio apyvartai iki vienerių metų, inventoriui pirkti – iki trejų metų ir ūkiui pagerinti – iki penkerių metų. Vienam nariui rekomenduota paskolinti iki 1000–1500

litų. Draugijų suteiktos paskolos sudarydavo 80–89 proc. jų aktyvų. Be to, jos galėjo steigti narių reikalams malūnus, plytines, lentpjūves, odos ir kt. dirbtuves, knygynus, skaityklas, įvairias organizacijas (savišalpos, draudimo, gaisrininkų ir t. t.), organizuoti kursus, paskaitas, koncertus. Skatinant draugijų kultūrinę ir švietimo veiklą buvo reikalaujama šiems tikslams skirti 10 proc. pelno.

Draugijų organizavimas prasidėjo 1919 m. rudenį, tačiau daugiausia jų įsteigta 1923–1927 m., šiuo laikotarpiu įregistruotas 445 draugijos [6, p. 314–346]. Intensyvų draugijų steigimąsi lėmė stabilus lito įvedimas, bankų paskolų neprieinamumas smulkiems gamintojams, didžiulis kredito poreikis dėl įgyvendintos žemės reformos ir būtinumo keisti gamybos kryptį. Prie to prisidėjo liberali registracinė draugijų legitimavimo tvarka, lengvos įstojimo sąlygos ir organizacinė minėtų partijų veikla ir parama.

Smulkaus kredito draugijų ir jų narių kaitą 1926–1939 m. rodo lentelės duomenys.

Lentelės duomenys leidžia nustatyti šiuos dėsningumus: 1) draugijų skaičius mažėjo, 2) didėjo bendras ir vidutinis narių skaičius. Draugijų mažėjimą lėmė lygia greta veikusių draugijų jungimas ir bankrotai. Didėjantis vidutinis narių skaičius patvirtina ir rodo, kad jos buvo stambinamos. Vidutinis narių skaičius tarpukario autorių laikytas pakankamu. Per didelis narių skaičius didino veiklos rizikingumą, nes sunkiau buvo sužinoti, ar skolininkai patikimi, bei kontroliuoti paskolų padaugėjimo tikslingumą. Kadangi per visą veiklos laiką draugijos nemokėjo nariams dividendų, stojimo į jas motyvu laikytinas siekimas gauti paskolą.

Oficialiai draugijos skirstytos į kaimo ir miesto. Prie pirmųjų buvo priskiriamos tos, ku-

Lentelė. Smulkaus kredito draugijos ir jų narių kaita

Metai	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Rodikliai:														
Draugijų skaičius	393	426	417	407	399	397	403	399	382	369	337	322	314	310
Draugijų narių skaičius				98 380	96 868	107 535	112 105	117 809	111 647	111 909	107 796	111 582	117 155	119 326
Vidutinis narių skaičius				242	243	271	278	295	292	303	320	347	373	385

Šaltiniai: Lietuvos statistikos metraštis (LSM) 1927–1928 m., p. 329; LSM 1931 m., p. 247; LSM 1936 m., p. 170; LSM 1939 m., p. 322.

rių daugumą narių sudarė ūkininkai. Tokioms draugijoms taikytos mokesčių ir kitos lengvatos. Kaimo kredito draugijų buvo daugiausia: 1939 m. pabaigoje jos sudarė 67 proc. bendro draugijų skaičiaus, kuriose telkėsi 79 proc. visų narių. 1937 m. 96 proc. narių buvo ūkininkai, iš kurių 64 proc. turėjo iki 15 ha žemės. Miesto draugijos turėjo mažiau narių, nes jos priklausė beveik vien tautinėms mažumoms. Smulkaus kredito draugijas turėjo visos gausesnės Lietuvos tautinės mažumos – žydai, lenkai, vokiečiai ir rusai. Draugijų tautinis susiskaldymas vertinamas dvejopai: viena vertus, tai rodo buvus Lietuvos santvarkos demokratiškumą, tautinę toleranciją, leidusią tautinėms mažumoms savarankiškai spręsti savo ūkinis uždavinius, rūpintis švietimo, kultūros reikalais. Antra vertus, blogai, kad kiekvienos tautinės mažumos draugijos buvo uždaros, beveik nebendradarbiavo. Jų uždarojo požymis – savų finansinių centrų kūrimas. Be žydų, juos turėjo vokiečių ir lenkų draugijos. Finansinių centrų funkcijas atliko didesnės draugijos – Kauno vokiečių smulkaus kredito bankas (1932–1933 m.) ir Kauno lenkų smulkaus kredito draugija (įsteigta 1935 m.). Tautinis susiskaldymas išliko per visą tarpukarį, nors drau-

gių pozicijos dėl narių negausumo, emigracijos silpnėjo.

Prieštarai vertintinas ir draugijų susiskaldymas partiniu principu bei jo šalinimas. Dėl šios priežasties vienu metu buvo atsiradusios 78 lygia greta veikusios draugijos. Tai silpnino jų veiklos bazę, dirbtinai didino draugijų išlaidas ir brangino kreditą. Vertinant šiuo pažiriu valdžios iniciatyva pradėtą lygia greta veikusių draugijų jungimą reikėtų vertinti teigiamai. Kita vertus, partiškumo šalinimas reiškė ne valdžios partijų sąmoningą silpninimą, autokratinio valdymo įtvirtinimą.

Visai autonomiškai pagal Vokietijos teisę veikė Raifeiseno ir Šulcės-Delitės draugijos Klaipėdos krašte. Raifeiseno draugijos, kurių buvo gausiausia, vienijo daugiausia ūkininkus, o antrosios – miesto amatininkus, pirklus. 1937 m. veikė 39 tokios draugijos, kurios turėjo 10 920 narių, t. y. joms priklausė 86,9 proc. vietos ūkininkų [3, p. 7; 12, p. 515]. Jos buvo gerai organizuotos ir tvarkomos, stipriai finansiškai remiamos ir įtakingos žemės ūkyje. 1934 m. pradžioje draugijų balansas sudarė 39 proc. suvestinio Klaipėdos krašto kredito įmonių balanso [5, p. 436]. Per jas vyko krašto ūkininkų vokietinimas ir nacifikavimas. Lietu-

vos valdžia padarė klaidą ar parodė neįžvalgumą, nepaklausiusi Klaipėdos krašto lietuvių veikėjų siūlymo paimti savo kontrolėn Raifseno banką, o per jį lemti banko akcininkus – draugijas. Valdžios pasirinktoji alternatyva – stiprinti lietuviškumą steigiant naujas draugijas pagal Lietuvos įstatymus – patyrė visišką nesėkmę.

Apibendrinant pasakytina, kad vien tai, jog smulkaus kredito draugijose dalyvavo beveik 120 tūkst. smulkių gamintojų*, savaime buvo didelis ūkinis, kultūrinis Lietuvos laimėjimas, ypač kad iki Pirmojo pasaulinio karo etnografinėse lietuvių žemėse veikė tik 207 šios rūšies draugijos, turėjusios 88,9 tūkst. narių [9, p. 171]. Gausus savarankiškų gamintojų, verslininkų sluoksnis pratinosi bendromis jėgomis spręsti savo problemas, išėjo kooperatinio ir bankinio darbo praktiką. Draugijų gausa reiškė, kad kredito įmonės pasiekė nuošaliausius šalies kampelius, įtraukdamos vietas gyventojus į bankinę apyvertą. Tai lengvino ir didino indėlių surinkimą, lengvino mokesčių sumokėjimą ir atsiskaitymus. Žinoma, nariams visų svarbiausia buvo tai, kad galėjo pasinaudoti draugijų paskolomis, kurių suma 1939 m. pabaigoje pasiekė 63,6 mln. litų. Draugijos narių rėmimą paskolomis 1925–1939 m. padidino penkis kartus. 1938 m. sausio 1 d. draugijos buvo parūpinusios paskolų daugumai savo narių (98,5–92,2 proc.). Nariams buvo labai svarbu, kad jie gaudavo pasiskolinti 8,9 karto daugiau negu įmokėdavo pajaus.

Draugijos gana veržliai didino savo galią: 1924–1938 m. suvestinis jų balansas padidėjo nuo 21,3 mln. Lt iki 85,2 mln. Lt, nuosavas kapitalas – nuo 1,6 mln. Lt iki 14,0 mln. Lt, pri-

imti indėliai – nuo 3,5 mln. Lt iki 41,7 mln. Lt, suteiktos paskolos – nuo 12,7 mln. Lt iki 63,6 mln. Lt. Krizės metais draugijos išgyveno mažesnę nuosmukį negu kitos kredito įmonės.

Ilgainiui smulkaus kredito draugijos tapo svarbiu kredito sistemos segmentu, nes, pavyzdžiui, 1938 m. jų suteiktos paskolos sudarė net 63 proc. komercinių bankų paskolų portfelio. Bet svarbiausia, kad smulkaus kredito draugijų (kaimo) sistema buvo tapusi pagrindine žemės ūkio kreditore (trumpalaikių paskolų teikėja) ir vienintele smulkių ūkininkų aprūpinimoja paskolomis. Smulkaus kredito draugijos buvo ne komercinių bankų substitutas, bet savarankiška, šalies žemės ūkio sąlygas atitinkanti, ekonomiškai racionali sistema.

3.2. *Kitos kooperatinės kredito draugijos*

Jos pradėtos steigti vėliau (1922–1923 m.) negu smulkaus kredito draugijos, kilus kredito „badui“.

Savitarpio kredito draugijų (SKD) nariai turėdavo įmokėti didesnę pajų (dažniausiai 100 Lt) negu stojusieji į smulkaus kredito draugijas. Tačiau, skirtingai nuo pastarųjų, jų atsakomybė buvo mažesnė – leisto kredito suma. Daugiausia (24) SKD veikė 1929 m., paskui jų mažėjo, kol 1938–1939 m. beliko dešimt. Daugiausia (9) SKD užsidarė 1931–1934 m., t. y. ūkio krizės metais. Tai lėmė jų neatsparumas, nesugebėjimas prisiderinti prie ūkio nuosmukio sąlygų. Taip pat prie jų likvidavimosi ar bankrutavimo prisidėjo valstybinis palūkanų normos mažinimas, pradėtas taikyti ketvirtąjį dešimtmečio pradžioje. Be to, mažuose miesteliuose įsisteigusios SKD tiesiog neturėjo pakankamų prielaidų (narių ir kapitalo) egzistuoti. Todėl minėtoms sąlygoms pasikeitus, miestelių SKD užsidarė, paliko veikti Kauno

* Čia ir toliau, be Klaipėdos krašto.

ir didesnių apskričių centro draugijos. SKD balansų analizė rodo didelį jų pažeidžiamumą dėl stipraus priklausomumo nuo bankų paskolų. Todėl krizės laikais suintensyvėjus indėlių ėmimui, bankai būdavo priversti atšaukti paskolas iš SKD, šitaip sudarė joms finansinių sunkumų.

Rasti 1934 m. duomenys rodo, kad tada SKD turėjo 3618 narių, iš jų net 45,7 proc. buvo pirkliai [1, p. 1–44]. Kai kurių SKD visi nariai priklausė šiam luomui, keliose dominavo turtingi ūkininkai, trečiose buvo susivieniję arba rangovai, arba namų savininkai. Todėl SKD galima laikyti luominiais savitarpio kreditavimo susivienijimais. Apie 80 proc. SKD narių buvo žydų tautybės verslininkai. 1933 metais SKD buvo suteikusios paskolų 57 proc. narių vidutiniškai po 4687 Lt [1, p. 1–44], ketvirtajame dešimtmetyje jos vidutiniškai per metus paskolindavo po 10,9 mln. Lt.

Savo galia ir vieta kredito rinkoje SKD smarkiai nusileido bankams, savitarpio kredito draugijoms ir lenkė tik bankinius namus bei taupomašias skolinamašias kasas. 1939 m. pabaigoje jų turėti aktyvai tesudarė 1,8 proc. visos kredito sistemos aktyvų vertės. Taigi SKD nebuvo svarbus kredito sistemos segmentas, bet labai reikalingos kai kurių verslo sektorių atstovams.

Taupomašias-skolinamašias kasas (TSK) turėjo daugelis valstybinių įstaigų, kai kurios kooperatinės ir akcinės bendrovės bei dideli kariniai junginiai (pulko ar bataliono dydžio ar statuso). Minėta, kad jos pradėtos steigti 1922 metais. Pagal narių sudėtį šios kasos buvo skirstomos į: 1) tarnautojų ir 2) karininkų taupomašias-skolinamašias kasas (TSK), iš kurių dar buvo išskiriamos liktinių, puskarininkų ir civilių tarnautojų kasos, nors jų įstatų nuostatos mažai kuo skyrėsi. TSK organizavimas ir veikla buvo tvarkoma pagal individua-

lius įstatus, todėl labai įvairavo pavienių kasų narių priėmimo sąlygos, kreditavimo tvarka. Tik Krašto apsaugos ministro 1938 m. gruodžio 6 d. įsakymu buvo patvirtinti bendri karininkų ir puskarininkų, civilių tarnautojų TSK įstatai [2, p. 2–8]. Tarnautojų TSK tvarkėsi pagal individualius įstatus iki šalies okupacijos.

Oficialiais duomenimis, 1939 m. pradžioje buvo 47 tarnautojų TSK, kurios turėjo 17 025 narius [6, p. 179], bei 46 karininkų ir puskarininkų, civilių tarnautojų TSK, kurių narių skaičius nežinomas [2, p. 36–38]. Galima daryti prielaidą, kad 1939 m. pastarosios turėjo ne mažiau kaip 2300 narių, nes tiek tuomet tarnavo karininkų ir liktinių puskarininkų.

Nariai kas mėnesį turėjo įmokėti į kasą privalomąjį indelį (įnašą), kurio dydis tarnautojų TSK siekė 3–10 proc. mėnesinės algos su priedais, o kai kuriose kasose – ir vienkartinį stojamąjį mokestį. Tokio mokesčio nebuvo karininkų kasose. Pagal 1938 m. įstatus, karininkai priklausomai nuo laipsnio turėjo kiekvieną mėnesį į kasą įmokėti po 10–30 Lt, o liktiniai puskarininkai bei civiliai tarnautojai – po 4–20 litų. Kasoje susikaupus 3500 Lt privalomų indėlių (puskarininkų 1500 Lt), jų mokėti nebereikėjo. Visos TSK priimdavo ir laisvus narių indėlius.

Iš sukauptų išteklių kasos teikdavo nariams trumpalaikes **paskolas vartojimo tikslams** ir tik nedaugelis – būsto reikmėms. Vienos kasos reikalavo iš skolininkų gauti trečiųjų asmenų laidavimus, kitos to nenumatė. Nario paskolos dydis buvo ribotas – dažniausiai 1–3 mėnesinės algos ir privalomų indėlių suma. Taigi kasos duodavo paskolas nedidelėmis sumomis (1937 m. tarnautojų TSK vidutiniškai po 307 Lt), taip siekdamos geriau patenkinti narių poreikius. Tarnautojų TSK, skirtingai nuo visų kitų kredito įmonių, atliko socialines

funkcijas: teikė pašalpas daugeliu atvejų (netekus darbo, išėjus iš darbo savo noru, dėl ilgos ligos, gaisro, mirties, vedybų ir pan.). Pašalpos buvo mokamos iš darboviečių (nevalstybinių įstaigų įmokų, kurios būdavo lygios narių privalomiems indėliams, ir iš jų specialių įmokų arba vienkartinų rinkliavų). To meto spauda kasų pašalpas vertino kaip ekonomiškai ir socialiai išganingas tarnautojams [10, p. 8]. Be to, daugianarės tarnautojų TSK (pvz., pašto tarnautojų, švietimo ir žemės ūkio ministerijų) turėjo poilsio namus, sanatorijas, kurių paslaugomis nariai galėjo naudotis.

To laikmečio autorių vertinimu, TSK – Lietuvos kūrybos padarinys, nežinomas Vokietijoje ir Rusijoje [11, p. 129]. Svarbiausia TSK reikšmė buvo ta, kad jos parūpindavo ne verslo žmonėms nedidelių pinigų (už 3,6–4 proc.) paskolų. 1938 m. sausio 1 d. tarnautojų TSK buvo paskolinusios 4,8 mln. litų. [6, p. 178–179]. Svarbu ir tai, kad TSK nariams nereikėjo prisiimti papildomos turtinės atsakomybės. Pagaliau jos praturtino kredito įmonių rūšių įvairovę.

Išvados

Tarpukario Lietuvos kooperatinės bankininkystės sektorių sudarė kooperatiniai bankai ir įvairių rūšių kredito kooperatyvai – smulkaus kredito draugijos, savitarpio kredito draugijos tarnautojų ir karininkų taupomosios-skolinamosios kasos (kelių rūšių). Anuomet nepagrįstai kredito kooperacijos sektorius buvo susiaurintas, nes prie jo buvo priskiriamos tik smulkaus kredito draugijos, o nuo ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos ir tarnautojų taupomosios-skolinamosios kasos. Manome, kad tiek savitarpio kredito draugijų, tiek karininkų taupomųjų kasų organizavimo pagrindai atitiko kooperacijos dėsnius ir todėl jos laikytinos kredito kooperatyvais.

Smulkaus kredito draugijų finansinių centrų funkcijas atliko Centralinis žydų bankas (iki 1926 m.), Centralinis ūkininkų bankas (iki 1930 m.), Kooperacijos bankas. Pastarieji du bankai įsteigti įvairių rūšių kooperatyvų (daugiausia kredito) pajų pagrindais. Pagal veiklos mastą jie buvo mažiausi. 1933 m. Kooperacijos bankas paverstas akciniu banku, dauguma (2,5 mln. iš 3 mln. litų) jo kapitalo atiteko vyriausybei. Pertvarkytas bankas sparčiai plėtė operacijas, išliko kaimo smulkaus kredito draugijų finansiniu centru, nors galėjo kredituoti privačią klientūrą. Tautinių mažumų smulkaus kredito draugijos turėjo savo centrus. Žydų liaudies bankai – iki 1926 m. Centralinį žydų banką, nuo 1927 m. jų Sajungą, lenkų smulkaus kredito draugijos – Kauno lenkų smulkaus kredito draugiją, vokiečių smulkaus kredito draugijos – Kauno vokiečių smulkaus kredito banką. Finansinių centrų kreditinė parama draugijoms buvo svarbi jų kūrimosi pradžioje, vėliau jie padėjo reguliuoti draugijų likvidavimą ir atlikti mokėjimus.

Tarp kredito kooperatyvų gausiausias ir įtakingiausias buvo smulkaus kredito draugijos, vienijusios smulkius prekių gamintojus. 1937 m. 96 proc. kaimo draugijų narių sudarė ūkininkai, iš kurių 64 proc. turėjo iki 15 ha žemės. Miesto draugijų narių didumą (1937 01 01) sudarė tarnautojai, pirkliai ir amatininkai. 1939 m. beveik 120 tūkst. smulkių gamintojų turėjo įsteigę 310 smulkaus kredito draugijų. Draugijoms priklausė maždaug kas trečias ūkininkas. Draugijos gana sparčiai plėtė operacijas, nes 1924–1938 m. jų suvestinio balanso suma padidėjo 4 kartus, nuosavi kapitalai – 11,3 karto, priimti indėliai ir suteiktos paskolos – po 11,9 karto. Jos smarkiai pagerino narių aprūpinimą paskolomis:

1926–1927 m. įstengdavo kredituoti apie 25 proc. narių, o 1938 m. paskolomis naudojosi jau apie 99 proc. narių. Lengviau negu kitos kredito įmonės išgyveno krizę. Savitarpio kredito draugijos buvo turtingesnių verslininkų organizacijos, daugelis jų – luominės. SKD buvo nedaug (1929 m. – 24), nesugebėjo išlikti per ūkio krizę, kuriai pasibaigus jų beliko dešimt.

Tarnautojų ir karininkų taupomosios kasos – tai profesinės savitarpio kreditavimo organizacijos, kurios palankesnėmis negu bankai sąlygomis aprūpindavo savo narius vartojimo kreditu (nedidelėmis sumomis). Be to, tarnautojų taupomosios kasos teikdavo nariams nemažą socialinę paramą. 1938 m. veikė 93 kasos, kurios turėjo 19,3 tūkst. narių. Kasos veikė vien Didžiojoje Lietuvoje.

Klaipėdos krašte autonomiškai pagal Vokietijos įstatymus veikė 39 Raifeiseno ir kelios Šulcės-Delitčo draugijos (vereinai). Finansinis jų centras buvo Raifeiseno bankas. Šiame krašte kredito kooperacija buvo labiau išplėta negu likusioje Lietuvoje, nes jai priklausė beveik 87 proc. ūkininkų. Krašto draugijos buvo gerai tvarkomos, parūpindavo vietos ūkininkams apie pusę paskolų, turėjo di-

deleį įtaką vietos ekonominiam ir politiniam gyvenimui.

Kredito kooperatinis judėjimas buvo masinis, apytiksliais duomenimis, jame dalyvavo apie 287 tūkst. suaugusių gyventojų. Kredito kooperatyvai, surinkdami smulkausias santaupas, padėjo gerokai (beveik 50 mln. litų) papildyti krašto kredito išteklius, geriau patenkinti kredito paklausą ir jį atpiginti. Vertas dėmesio ir tas faktas, kad ketvirtą dešimtmečio pabaigoje visų rūšių kredito kooperatyvų (be karininkų TSK) paskolų portfelis apie 6 mln. Lt buvo didesnis negu Kauno komercinių bankų. Pagal suteiktų paskolų rodiklį kredito kooperatyvai nusileido tik Lietuvos ir Žemės bankams, kurie daugiausia vertėsi valdžios pinigais ir savo sukurtais ištekliais. Sukūrus įvairius kredito kooperatyvus, kredito sistemos sandara priderinta prie šalies gyventojų socialinės ir užimtumo sudėties. Tarpukario Lietuvos kredito kooperacijos laimėjimus dar labiau išryškintų net fragmentiškas palyginimas su dabartine padėtimi. Pakanka pasakyti, kad nuo 1995 m. iki š. m. gegužės mėn. sugebėta įsteigti vos 24 kredito unijas, kurios vienijo 2202 narius ir buvo paskolinusios 3,2 mln. litų.

LITERATŪRA

1. LCVA, f. 387, ap. 4, b. 391.
2. LCVA, f. 755, ap. 6, b. 106.
3. Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius, f. 12, b. 486.
4. Vyriausybės žinios, II d., 1934, 1940 m.
5. Klaipėdos krašto statistikos žinios, 1937, Nr. 20.
6. Lietuvos kooperacija 1932–1938 m. Kaunas, 1939.
7. Lietuvos kooperacijos bankas. Kaunas, 1924.

8. Lietuvos statistikos metraštis 1927–1928 m., 1931 m., 1936 m., 1939 m.
9. Ekonomika, 1937, Nr. 2.
10. Tālka, 1926, Nr. 12.
11. Tautos ūkis, 1935, Nr. 5.
12. Tautos ūkis, 1938, Nr. 23.
13. Šalčius P. Kooperacija. Kaunas, 1931.
14. Konferencijos „Kredito unijos Lietuvoje – vaidmuo, problemos, tikslai“ medžiaga. Vilnius, 1998.

LE SECTEUR COOPÉRATIF BANCAIRE DE LITAUE ET 1918–1940

Résumé

Entre les deux guerres, le secteur coopératif bancaire se composait des banques coopérative et de toutes sortes de crédits coopératifs (sociétés de petit crédit et de crédit mutuel, caisses d'épargne et de prêt pour les employés et les militaires). En plus, dans la région de Klaipėda (Memel), opéraient 2 espèces de sociétés de coopérative, règles par les lois allemandes. Les plus nombreuses et les plus influentes étaient les sociétés de petit crédit, qui rassemblaient les patrons des petites entreprises. On peut considérer les sociétés de crédit mutuel comme s'adressant aux classes aisées et les caisses d'épargne et de prêt pour employés et militaires comme organisations professionnelles de crédit.

Le mouvement de crédit touchait la masse, car environ 287.000 habitants adultes en bénéficiaient. Les coopérative de crédit ont permis de développer les réserves de crédit du pays d'environ 50 millions de Litas et de répondre plus pleinement à la demande d'emprunts en les rendant moins chers.

D'après le nombre des emprunts accordés, les coopérative de crédit n'ont été dépassées que par les banques de Lituanie destinées à l'agriculture, car celles-ci utilisaient principalement l'argent de l'état et les fonds qui leur étaient alloués. Ayant créé diverses coopérative de crédit, le secteur bancaire du pays a été ajusté à la composition sociale et à la répartition professionnelle.

Įteikta 1999 metų sausio mėn.